

Bedri MUHADRI
(Prishtinë)

**BETEJA E DYTË E KOSOVËS, MË 1448, SIPAS AUTORËVE
SHQIPTARË TË KOHËS: MARIN BARLETI, DHIMITËR
FRANGU**

Ndër ngjarjet më të rëndësishme ndërkombëtare të shekullit XV, padyshim, radhitet edhe Beteja e Dytë e Kosovës (1448). Kjo Betejë është zhvilluar ndërmjet dy fuqive (perandorive) më të mëdha të asaj kohe, Perandorisë Osmane dhe Mbretërisë Polake-Hungareze. Kjo ngjarje, historike tërhoqi vëmendjen e shumë kronistëve, historianëve dhe njëherësh la gjurmë në shumë dokumente të kohës. Rëndësia e kësaj lufte për historinë e popullit shqiptar është se u zhvillua në qendrën e Dardanisë, në Kosovë, dhe se përmes kësaj ngjarje ndërkombëtare mund të kuptohet qartë roli që kishin shqiptarët në atë kohë, me në krye Skënderbeun, në Evropë.

Skënderbeu, udhëheqësi i shtetit shqiptar dhe Janosh Huniadi, udhëheqësi i koalicionit të krishterë danubian, në kuadër të Mbretërisë hungarez të mbretit Vladislav, me luftërat e tyre heroike, kanë shënuar ngjarjet më të rëndësishme në Evropë, në gjysmën e dytë të shekullit XV. Realiteti i tyre është se këta heronj të mëdhenj evropianë të asaj kohe që luftuan pandërprerë gjatë tërë jetës kundër Perandorisë Osmane, asnjëherë nuk ia dolën që t'i bashkojnë forcat kundër forcave osmane, asnjëherë nuk ia arritën që së bashku ta udhëheqin luftën kundër sulltanëve, asnjëherë ndoshta edhe nuk janë takuar, por, gjithmonë në mes tyre si udhëheqës të luftës çlirimtar ka

ekzistuar në radhë të parë interesi dhe dëshira për luftë të përbashkët kundër Perandorisë Osmane.

Janosh Huniadi që nga viti 1446, kishte rolin e mëkëmbësit të mbretit të Hungarisë (e zëvendësonte mbretin e mitur Ladislav Pathumsi) dhe tani mund të realizonte pretendimin për t'iu hakmarrë osmanëve lidhur për disfatën e pësuar në Betejën e Varnës, më 1444. Që nga viti 1447, Huniadi orvatet që të formonte aleancë. Ai kërkoi përkrahje nga, Venediku, mbreti i Aragonës dhe Napolit, po që orvatjet e tilla dështuan. Huniadi kërkoi aleatë edhe nga sundimtarët e Ballkanit. Sipas kronistëve, Huniadi dërgoi emisarë te Skënderbeu i cili kishte pranuar dhe pajtohej plotësisht të bashkëpunonte më të.¹ Në “Kronikën Raguzane” të Juni Restit, flitet për një aleancë shqiptaro-hungareze. Në një shënim që mban vitin 1447, Skënderbeu cilësohet “*princ i Epirit*” dhe se “*ky princ shqiptar ishte bërë një shkëmb ku përplaseshin dhe thërrmoheshin të gjitha orvatjet osmane që drejtoheshin në dëm të krishterimit*” (*Questo principe Albanese era divenuto lo scoglio nel quale naufragavano tutti li sforzi Ottomani diretti a danno della cristianita*).

Për këtë arsye, thuhet në kronikë, një vit më vonë (1448), Huniadi dhe Skënderbeu, të cilët J. Resti i cilëson “*dy kampionët më të fuqishëm të krishterë të atyre kohëve*” (*li piu famosi campioni cristiani di quei tempi*), lidhën marrëveshje për t'u bashkuar në Sllavoni dhe për të ndërmarrë që andej fushatën e përbashkët kundër armatave osmane”.² Asokohe, Huniadi iu kishte drejtuar edhe despotit të Rashës, Gjergj Brankoviqit, i cili përgjigjen ia kthen “*se ishte i lidhur me marrëveshjen për paqe me Portën*”. Nuk kishte dëshirë të ngritët kundër sulltanit, besimin e të cilit e bleu, sepse e dinte se ajo është më e rëndësishme se shoqërimi me Oborrin hungarez. Despoti serb refuzoi të marrë pjesë në Betejë.³ Më 16 prill 1446, nga Ragusa u nisën dy letra, një në drejtim të baronëve hungarezë, tjetra në drejtim të Papës së Romës, me të cilat Këshilli i saj përcillte dëshirën që kishte parashtruar Skënderbeu për një

¹ Noel Malcolm, *Kosova - Një histori e shkurtër*, Prishtinë, 2001, 92.

² Kristo Frashëri, *Skënderbeu jeta dhe vepra*, 2002, 152.

³ *Istorija srpskog naroda II*, Beograd, 1994, 263.

aleancë me Hungarinë.⁴ Laonik Halkokondili, bashkëkohës i këtyre ngjarjeve, thekson se Huniadi iu dërgoi përfaqësues Skënderbeut dhe Gjergj Aranitit, sundimtarit të shquar shqiptar, duke pasur qëllim që të bashkohej me të në një marrëveshje të vendosur më parë⁵.

Lidhur me aleancën paraprake të Skënderbeut me Huniadin, na njofton edhe historiografi i Oborrit Mbretëror të Matijash Korvinit (i biri i Huniadi dhe mbretit të Hungarisë, në vitet 1458-1490) Antonio Bofinit. Sipas Antonio Bofinit, aleanca ushtarake midis hungarezëve dhe Skënderbeut (*Sandorbegum, Albanesem Principem*) u lidh pak para se të fillonte fushata e vitit 1448 (*literis vexare quocum adversus Turcam aaulo ante foedus cercusserat*). Në bazë të marrëveshjes, kur hungarezët do të sulmonin nga Veriu, ai “Sandorbegos” do t’i godiste turqit nga viset ilirike (*ille al Illyrico*).

Kjo besohet se është arsyeja përse këtë radhë hungarezët nuk do të marshonin, si në vitet 1443 e 1444, nga Juglindja, por nga Jugu nëpër serbi e Kosovë. Skënderbeu që i vetmi që iu përgjigj ushtarakisht kësaj ftese të Huniadi për fushatë kundër osmanëve. Se vërtet Skënderbeu kishte planifikuar t’i ndihmonte Huniadi në luftën e dytë të Kosovës, më 1448, dëshmojnë një mori burimesh dhe fakte të kohës. Sipas dokumenteve të kohës, Skënderbeu, udhëheqësi i shtetit shqiptar, i sajuar pas Kuvendit të Lezhës 1443, në vitin 1448 kishte hyrë në luftime të drejtpërdrejta me Republikën e Venedikut, për çështjen e Danjës, ku Skënderbeu tentoi që ta rimerr atë qendër të rëndësishme shqiptare në bregdet. Burimet dokumentare e mbështesin njoftimin e Barletit, se diku në afërsi të lumit Drin u zhvillua një betejë e ashpër, në përfundim të së cilës venedikasit, të udhëhequr nga Daniel Gjurici, pësuan një disfatë të rëndë. Barleti thotë se beteja u zhvillua në të hyrë të vjeshtës, kur kishin mbaruar të mbjellat (pohim që nuk është i saktë). Zhvillimi i ndeshjes së Drinit jo në vjeshtë, siç thotë Barleti, por në korrik siç thotë Biemi (më 23 korrik), vërtetohet edhe nga një akt i Senatit të Venedikut që mban datën 29 korrik 1448, ku thuhet se Skënderbeu, sapo mori vesh

⁴ Frashëri, 156.

⁵ *Burimet tregimtare bizantine për historinë e Shqipërisë shek. X-XV*, përgatitur nga K. Bozhori dhe F. Liço, Tiranë, 1975, 331-332.

arritjen e ushtrisë osmane, u largua nga viset e zotërimeve venedikase dhe shkoi për të mbrojtur shtetin e vet (*statum suum accesit*). Në të njëjtën, republika i porosi funksionarët e saj në Shqipëri, përfshirë edhe Andrea Venerion, që t'u jepte strehim në zotërimet e saj fshatarëve dhe personave të këputur, që ndodheshin në rrezik të masakroheshin nga osmanët, kurse ndaj bujarëve shqiptarë të mbanin tjetër qëndrim.⁶

Fitorja e Skënderbeut mbi venedikasit në afërsi të Drinit, vërtetohet nga Traktati i Paqes, që u nënshkrua midis tyre, më 4 tetor 1448, në të cilën thuhet ndër të tjera, se zoti shqiptar detyrohej t'ia kthente “*të gjitha fshatrat matanë Drinit që ndodhen në krahinën e Sinjorisë së Venedikut, (domethënë në krahun e djathë të Drinit - K. Frashëri) që kishte në dorë zoti Skënderbe*”.⁷ Zhvillimi i ndeshjes së Drinit, jo në vjeshtë, siç thotë Barleti, por në korrik, siç pohon Biemmi (më saktë në 23 korrik), vërtetohet edhe nga një akt i Senatit të Venedikut që mban datën 29 korrik 1448, ku thuhet se Skënderbeu, sapo mori vesh arritjen e ushtrisë osmane, u largua nga viset e zotërimeve venedikase dhe shkoi për të mbrojtur shtetin e vet (*statum suum accesit*). Nga letra e fisnikut raguzan, Pasquale de Sorgo, shkruar nga kampi i Huniadt, më 11 shtator 1448, mësojmë se tek ai arritën disa ambasadorë nga Shqipëria, të cilët njoftuan se, sapo të fillonte fushata, shqiptarët do t'i sulmonin turqit me 20 000 veta. Pavarësisht se shifra duket e fryrë, misioni i ambasadorëve tregon se Skënderbeu kishte ndërmend të merrte pjese në luftën e madhe që po përgatitnin hungarezët. Për këto arsye, ai vendosi të hiqte dorë nga rrethimi i Danjës dhe të pranonte paqen e propozuar nga Senati i Venedikut. Paqja u nënshkrua, më 4 tetor 1448, në kampin ushtarak të Skënderbeut pranë Lezhës (*in exercitu magnifici Scanderbeg apud Alexium*), ku qenë grumbulluar edhe zotë të tjerë të vendit, si duket anëtarë të Besëlidhjes së Lezhës. Megjithatë, palën shqiptare këtu e përfaqësonin Skënderbeu dhe Nikollë Dukagjini, të shoqëruar nga Andrea, peshkopi i Arbërisë, dhe nga Gjergj Pellini, abat i Shën Mërisë së Rotecit, i cili në këtë kohë kryente funksionet e

⁶ Frashëri, *Skënderbeu*, 156.

⁷ Po aty, 155.

kancelarit të Skënderbeut për marrëdhënie me Sinjorinë. Republika përfaqësohej nga proveditori i përgjithshëm i Venedikut në Shqipëri, Antonio Venerio dhe Pal Loredani konti dhe kapiteni venedikas i Shkodrës. Traktati në origjinal ruhet në Arkivin e Venedikut.

Në fillim të tekstit thuhet se këtë paqe “*Senjoria e shkëlqyeshme e Venedikut*” e lidh me “*të madhërismin Skënderbe dhe me zotëri të tjerë të Shqipërisë*”. Më poshtë nga pala e zotëve shqiptarë, përveç Skënderbeut, shtohet edhe emir i “*të nderueshmit Nikollë Dukagjini*”. Të dy këtë përfaqësonin jo vetëm veten e tyre, por “edhe zotët e tjerë të Shqipërisë”. Dukej haptas se paqja lidhej midis Republikës së Shën Markut dhe Besëlidhjes së Lezhës (ndonëse emir i saj nuk zihet fare në gojë). Anëtarët e saj, me përjashtim të Pal Dukagjinit dhe birit të tij, Lekë Dukagjinit, ndodheshin në kampin e Skënderbeut. Këtu Skënderbeu nuk përmendet me asnjë titull pushtetar, madje as me titullin e dikurshëm “zot i Dibrës dhe i Matit”, por vetëm me emrin Skënderbe.⁸ Kjo do të thotë se Republika e Venedikut vazhdonte të injoronte Lidhjen e Lezhës, ndonëse aty pranë Skënderbeut ndodheshin anëtarët e saj. Nga pikëpamja politiko-juridike ky ishte qëndrim kontradiktor i Republikës, pasi nga njëra anë ajo pranonte të nënshkruante një traktat paqeje me Skënderbeun, në emër të zotëve të Shqipërisë, kurse në anën tjetër, atë nuk e njihte si kryetar i Lidhjes së tyre.

Sipas Traktatit të 4 tetorit 1448, Danja i mbetej Venedikut, kurse Republika i siguronte Skënderbeut dhe më tej trashëgimtarëve të tij (pra vetëm Skënderbeut dhe jo zotëve të tjerë), një pension prej 1 400 dukatesh në vit, i cili do të paguhej në Ditën e Shën Mitrit (26 tetor); e përjashtonte nga taksa doganore e Durrësit për 200 kuaj të ngarkuar me kripë në vit; i siguronte Gjergj Arianitit disa privilegie tregtare që gëzonte më parë në Durrës; garantonte strehim në tokë venedikase në rast se Skënderbeu dhe aleatët e tij do të dëboheshin nga Shqipëria prej armiqve të tyre; i jepte copë për dy palë rrobe skarlati në vit për personin e Skënderbeut (*al perfato signor Scanderbego agni anno veste do de scarlatin*); kurse Skënderbeu përveçse do të hiqte dorë në favor të Venedikut nga Danja dhe tokat

⁸ Po aty, 159.

që kishte pushtuar në krahun e djathtë të lumit Drin, do t'i jepte Sinjorisë, si shenjë homazhi, dy langonj dhe dy fajkonj në vit (*do levrieri et do astori mudadi, come se soleva far per antiqua usanza*).⁹

Në fund të tekstit të Traktatit, thuhet se në kampin e Skënderbeut zotët e Shqipërisë (*i signori de l'Albania*) vendosën që Skënderbeu të nisej sa më parë me një ushtri sa më të madhe për t'u bashkuar me Janosh Huniadin në fushatën që po ndërmernte kundër ushtrisë osmane prapa krahëve. Për këtë qëllim krerët shqiptarë i kërkuan Sinjorisë që t'i jepte para kohe, brenda 15 ditëve, pensionin vjetor që prej 1 400 dukatësh.¹⁰

Pra, ekzistonin interesat dhe përpjekjet në mes Huniadit dhe Skënderbeut për bashkim të forcave ushtarake në luftë kundër turqve. Por, Skënderbeu për shkak të rrethanave të brendshme dhe të jashtme në vend, nuk do të mundet të merr pjesë në betejën e zhvilluar në Kosovë, më 1448.

Huniadi edhe përkundër përpjekjeve nuk kishte gjetur përkrahje të duhur në shtetet italiane. Kështu, derisa Sulltan Murati II, në korrik të vitit 1448, sulmoi Shqipërinë me një armatë të madhe në luftë kundër Skënderbeut, Huniadi e pa këtë si moment të volitshëm për të marrë rrugën e ndeshjes me osmanët. Ai mbledhi një ushtri prej afër 50 000 ushtarësh, që ishin kryesisht hungarezë, dhe reparte të vogla vlakase (rumune), si dhe mercenarë gjermanë dhe çekë.¹¹ Në depërtimin e ushtrisë hungareze nëpër Serbi e pengoi Gjergj Brankoviqi, i cili ishte në raporte vasaliteti me Sulltan Muratin II. Duke qenë besnik i Muratit II, Gjergj Brankoviqi, kishte arrit që përmes rrjetit të agjunkturës së tij, në kampet ushtarake të Huniadit të informonte Muratin II për efektivat e ushtrisë së udhëhequr nga Janosh Huniadi.¹²

Nga fundi i shtatorit 1448, Huniadi hyri në Serbi, duke mos e përfillur fare Gjergj Brankoviqin, duke marshuar përgjatë luginës së Moravës. Gjatë depërtimit të ushtrisë së Huniadit nëpër Rashë,

⁹ Po aty, 160.

¹⁰ Po aty, 160.

¹¹ Malcolm, *Kosova*, 92.

¹² Po aty, 92.

Gjergj Brankoviqi lajmëroi Sulltan Murati II, duke i dhënë informata sekret mbi përbërjen e ushtrisë së Huniadit. Këto informata ishin dërguar nëpërmjet Pascuale de Sorgos, i cili ishte në shërbim të Gjergj Brankoviqit. Gjergj Brankoviqi i kishte pasur njoftimet më të hershme lidhur me kontaktet e Skënderbeut dhe Huniadit dhe ato njoftime i kishte marrë përmes të deleguarit të tij Pasquale de Sargo, një bujar raguzan që kishte qëndruar në kampin hungarez. Sargo, i kishte shkuar tri herë në bisedime me Huniadin, por nuk kishte arritur marrëveshje bashkëpunimi.¹³ Nga një letër, e datës 5 shtator 1448, e dërguar nga Sargo prej kampit të Huniadit, kuptojmë se në Betejën e Dytë të Kosovës do të marrin pjesë edhe shqiptarët. “... *Selgianech Turchus suo cum exercitu potimo ordine paratus est Panones vero, qiu et Hungari vicitantur, Appoliniique el Transilvani una simul et Albaneses unanimiter sancto patri fidelitatem iuvavere* ...”¹⁴

Ky përfaqësues na del si i dyshuari kryesor që i përcjell informatat te Brankoviqit lidhur me qëllimet e Huniadit, të cilat pastaj ky ia përcjell Muratit II. Një letër e datës 11 shtator 1448 e dërguar nga Pasqualis Juni de Sargo drejt Brankoviqit, jep hollësi për gjendjen e ushtrisë së Huniadit. Në raportin e Sorgos përfshihet edhe informacioni se te Huniadi kishin arritur emisarët e Skënderbeut të cilët i kishin premtuar atij 2 000 ushtarë.¹⁵ Sulltan Murati II, i informuar për lëvizjet e ushtrisë së Huniadit, me kohë u tërhoq nga rrethimi i Krujës që kishte planifikuar, duke grumbulluar ushtrinë e tij për të qenë në gatishmëri.

Në këtë kohë Skënderbeu ishte i zënë me luftime me Venedikun rreth çështjes së qytetit të Danjës, por, duke parë pamundësinë e zhvillimit të luftës në dy fronte, ai lidhte paqe sa më shpejtë me Venedikun më 1448, në mënyrë që t'i kishte duart e lira për të vepruar në Kosovë së bashku me hungarezët.

¹³ Jahja Drançolli, “Kosova më 1448 sipas kronikave dhe historive të moçme të Raguzës”, *Kosova*, 17, Prishtinë, 1988, f. 263.

¹⁴ Drançolli, “Kosova më 1448”, 263.

¹⁵ Po aty, 263.

Në fillim të shtatorit të vitit 1448, Huniadi gjendej në qytezën Kovin përballë Smedervës, ku ishte selia e Gjergj Brankoviqit. Këtu forcave hungareze u ishte bashkëngjitur edhe vojvoda i Vllahisë, Dani, me 8 000 luftëtarë si dhe rreth 200 topçinj çekë dhe disa vullnetarë gjermanë. Në mesin e ushtarëve të Huniadit gjendej edhe Daudi, pretendent ky për fron në postin e sulltanit. Po ashtu, si pjesëmarrës në Betejën e Dytë të Kosovës, përmendet edhe një kroat i familjes fisnike De Luka.¹⁶

Nga qyteti Kovini, Huiadi gjatë shtatorit të vitit 1448 i kishte dërguar Papës Nikolla V, disa letra me radhë, duke kërkuar ndihmë më të madhe nga ai. Papa i sugjeronte që ekspedita të shtyhej për vitin tjetër, Huniadi arsyetohej se ai ishte i detyruar të luftonte, sepse lufta i ishte imponuar. Huniadi duke pas nevojë për aleatë u mundua që ta bindte edhe Gjergj Brankoviqin që t'i bashkëngjitej në luftën e përbashkët, por pa sukses. Kështu ai më 28 shtator u nis drejt jugut me rreth 24 000 hungarezë, kroatë, rumunë, çekë, për t'u takuar me Fushën e Kosovës me Gjergj Kastriotin-Skënderbeun dhe së bashku për ta sulmuar Muratin II.

Gjergj Brankoviqi kishte vendosur që të mos merrte pjesë në ekspeditën e Huniadit, aq më tepër duke dashur që ta ruante vasalitetin me osmanët si dhe duke i pasur parasysh raportet jo të mira të mëhershme me Huniadin. Në të vërtetë, Gjergj Brankoviqi kishte pasur më herët grindje të thella me Huniadin rreth disa pronave në jug të Hungarisë, të cilat Janoshi i kishte pushtuar nga ai, nga që Gjergj Brankoviqi kishte pranuar vasalitetin osman.¹⁷ Huniadi, duke kaluar Danubin në afërsi të Kovinit, përgjatë luginës së Moravës arriti në Krushevc e nga aty përmes Kopaonikut kaloi në luginën e Toplicës për të dalë te Sitnica afër Prishtinës, pikërisht në vendin ku ishte zhvilluar Beteja e Parë e Kosovës, më 1389. Huniadi duhet të ketë arritur në Fushën e Kosovë kah mesi i shtatorit të vitit 1448 dhe ishte ndalur aty, qoftë për t'i pushuar trupat e veta nga

¹⁶ Muhamet Mala, "Shqiptarët dhe Evropa Qendrore gjatë shekujve XII-XVII", (Tezë doktorate, Universiteti i Prishtinës 2006), 216.

¹⁷ Mala, "Shqiptarët dhe Evropa", 216.

udhëtimi disa javësh, qoftë për të pritur Skënderbeun¹⁸. Sipas shënimeve të Matej Mazrekut, nga viti 1762, Huniadi kishte arritur edhe në Janjevë ku në shenjë falënderimi Zotit për fitoret e tija, kishte marrë pjesë në meshë në Kishën e Shën Nikollës. Mbi qëndrimin e tij në Janjevë tradita popullore kishte mbajtur gjallë këtë kujtim me shekuj.

Skënderbeu përkundër detyrimeve dhe angazhimeve të shumta ndaj aksioneve pushtuese osmane në Shqipëri në këtë kohë, ku gjendej para një ekspedite osmane në drejtim të Dibrës e që ishin të shtyrë edhe nga Venediku për shkak të konfliktit me Danjën. Skënderbeu me forcat e veta rreth 1 200 deri 1 500 veta, posa mori lajmin për qëllimin e Huniadit e ndërpreu ekspeditën në Dibër dhe u drejtua kah Kosova. Qëllimi i Skënderbeut ishte që ta ndiqte nga pas sulltanin dhe t'i ndihmonte Huniadit.¹⁹

Më 17 tetor 1448, ushtria e Huniadit u gjend përballë një fronti të gjerë të forcave osmane pothuajse në të njëjtin vend ku 59 vite më parë ishte zhvilluar një betejë tjetër po aq e famshme. Huniadit dhe koalicioni i tij po priste ardhjen e Skënderbeut dhe ushtrisë shqiptare. Ka pikëpamje sipas të cilave Murati II, duke pasur frikën e koalicionit i kishte preferuar paqe Huniadit, duke i premtuar 100 000 dukatë shpërblim dhe kompensimin e harxhimeve ushtarake, nëse hiqte dot nga ekspedita, por Huniadi kishte refuzuar. Më 17 tetor 1448, u zhvilluan disa konfrontime të vogla ndërmjet trupave hungareze dhe atyre osmane. Në këtë rast theksohet se pararojat e Huniadit kishin zënë rob një turk dhe e dërguan që ta shoh taborin ushtarak, veçanërisht topat e mëdhenj që i kishte ushtria hungareze e pastaj e la atë që të ikën i lirë, në mënyrë që ta informonte sulltanin për forcën hungareze dhe njëherësh ta demoralizonte ushtrinë turke.

Beteja vendimtare u zhvillua, më 18 tetor 1448. Pretendenti i fronit osman, Dauti, që ishte në koalicion me Huniadin, i kishte propozuar që edhe natën të mos e ndalte luftën, sidomos ndaj jeniçerëve, me pretendim se ata do të marrin arratinë dhe do të thyeshin lehtë. Huniadi e pranoi propozimin dhe natën i sulmoi

¹⁸ Po aty, 217.

¹⁹ Po aty, 267.

jeniçerët, por ata nuk morën arratinë por u kundërpërgjigjen me sukses. Të nesërmen, më 19 tetor 1448, në mëngjes filloi beteja nga krahu i djathtë i të krishterëve dhe ai i majtë osman. Në betejë u vra Ivan Sekeli (nip i Huniadit), i cili kishte luftuar trimërisht. Thuhet se vrasja e tij ndikoi negativisht në moralin e të krishterëve. Vojvoda Dan i Vllahisë iu dorëzua sulltanit.

Huniadi i çorganizuar në tërheqje nëpër Serbi, drejt Danubit zihet rob dhe i dorëzohet Gjergj Brankoviqit, i cili e burgos.²⁰ Sipas dëshmive të Giacomo di Luccarit, Gjergji me këtë rast kishte urdhëruar që Huniadi të mbytej në lumin Resava dhe vetëm pas ndërhyrjes së Pasqual Sorgos, që ishte emisar i despotit dhe ambasadorit Damiano Giorgi, ky kishte mbetur gjallë.²¹

Nga kjo del se Skënderbeu nuk ishte në arenën e zhvillimit të luftës. Ç'është e vërteta, Skënderbeu ishte nisur drejt frontit të luftës. Rreth 20 milje larg nga Fusha e Kosovës, Skënderbeu hasi në ushtrinë e shpartalluar hungareze e cila po ikte nga fushëbeteja. Skënderbeu hasi në pengesa meqë Gjergj Brankoviqi i kishte mbyllur të gjitha rrugët dhe shtigjet, me të vetmin qëllim që ta pamundësonte bashkimin e këtyre forcave me ato të Huniadit, në frontin e përbashkët kundër “dhëndrit” të tij Muratit II. Prandaj, për të mos mbetur pa u dënuar për këtë krim, shkruan Barleti: “Skënderbeu i cili ndodhej në kufijtë e Misisë, e mori vesh me pikëllim shpartallimin dhe shkatërrimin e ushtrisë së hungarezeve dhe, “... për të marrë hakun për pabesinë e Gjergjit (Despoti Gjergj Brankoviqi), u vërsul kundër viseve armike të Despotit, u vuri zjarrin e i shkatërroi me shpatë anë mbanë”.²² Skënderbeu vë në pah Barleti, trupave ushtarake hungareze e poloneze të shpartalluara u ofroi ndihmë me ushqim e banim. Pasta, u ndihmoi në transportimin e tyre me anije në qytetin e Raguzës, prej nga ky ata kanë mundur të kthehen në vendlindjet e veta.²³

²⁰ Po aty, 269.

²¹ Drançolli, “Kosova më 1448”, 257.

²² Marin Barleti, *Historia e jetës dhe veprave të Skënderbeut*, Rilindja, 1982, 125

²³ Po aty, 125.

Në historiografi lidhur me këtë betejë të rëndësishme zakonisht është shtruar edhe çështja e vonesës së Skënderbeut për të marrë pjesë në betejë për shkak të bisedimeve me Venedikun²⁴. Mirëpo, nëse mbështetemi në marrëveshjen e 4 tetorit 1448 në mes të Skënderbeut dhe Venedikut, Skënderbeu me ngut kërkonte të arrihej një paqe për të shkuar në ndihmë të koalicionit të Huniadit. Mund të supozojmë se Skënderbeu me të deleguarit e Huniadit ishte marrë vesh që beteja të fillonte më 19 tetor, duke pasur gjithnjë parasysh kërkesën e Skënderbeut që më datën 4 tetor 1448, kërkoi 15 ditë kohë për paradhënie të 1 400 dukatëve nga ana e Venedikut. Mirëpo, siç dihet, beteja filloi më 17 tetor dhe përfundoi më 19 tetor, kur edhe Skënderbeu u paraqit në Kosovë. Si duket informacionet e Brankoviqit e imponuan hyrjen në luftë para kohe dhe kështu ndodhi edhe disfata.²⁵

Kjo ngjarje zuri ven në shkrimë të kronistëve të kohës. Kronisti më i njohur për këtë betejë mbetet Marin Barletit me veprën: *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut*, e cila ndriçon pos tjerash, edhe Betejën e Dytë të Kosovës, më 1448. Por, Marin Barleti ngatërron ekspeditën e Varnas me Betejën e Dytë të Kosovës, duke i parë në të njëjtën kohë, pra, në vitin 1444, pa e përmendur fare luftën e dytë të Kosovës, më 1448²⁶. Mirëpo, këto të dhëna mund të çngatërrohen dhe të gjendet kufiri ku përfundojnë të dhënat që flasin për Betejën në Varna, më 1444, dhe ku fillojnë ngjarjet që flasin për Betejën e Dytë të Kosovës, 1448.²⁷

“Kështu ai vit, (1444) ishte i shënuar, shkruan Barleti, me humbjen e krishterëve në Betejën e Varnës. Por, hungarezët duke e harruar atë humbje, po përgatiteshin me tërë fuqinë e vet për të hyrë në luftë me turqit (fjala është për përgatitjen e luftës, më 1448). Kështu, mbreti i Hungarisë dhe Polonisë, Vladislavi, përgatiti një ushtri të madhe me në krye Janosh Hiniadin, që kishte ardhur bashkë me vllehtë e vet”. “Me gjithë këtë, për përgatitjen e një lufte të madhe

²⁴ Mala, “Shqiptarët dhe Evropa”, 270.

²⁵ Po aty, 271.

²⁶ Barleti, *Historia e jetës*, 113-116.

²⁷ Po aty, 113-121.

duheshin ndihma të tjera. Emri dhe fitoret e korrura nga Skënderbeu, u bënë përshtypje të gjithëve. Dhe u pajtuan të gjithë se po ta kishin atë me ushtrinë e tij që “kullonte ende gjak” jo vetëm se do të forcoheshin radhët e të krishterëve, por u pa edhe si mundësi reale për fitore kundër turqve”, shkruan Barleti. Prandaj, për këtë qëllim, mbreti Vladislav, i shkruan letër Skënderbeut, njofton Barleti. “Vladislavi, mbret i Hungarisë dhe i Polonisë, i dërgon shumë të fala Skënderbeut, princit të arbërve”. Në letër, sipas Barletit, Vladislavi, shkruan: “... trimëria jote..., ia ka shtuar shumë fuqinë krishterimit...”, “Prandaj në kohën e sotme, le të më lejohet ta them pa i ardhur kujt rëndë, ti më dukesh padyshim i vetmi princ që je pajisur me të gjitha..., po deshe të na ndihmosh me ushtrinë tënde fitimtare, të ftojnë gjithë princat e burrat kryetrima të Hungarisë dhe të Polonisë, për shpëtim të krishterimit”²⁸.

Skënderbeu me konsultim të brendshëm të bashkëpunëtorëve të vet, e ndër më të dalluarit Pal Engjëlli, sipas Barletit Skënderbeu i shkruan mbretit Vladislav, “*Skënderbeu, princ i epirotëve, i dërgon shumë të fala Vladislavit, mbretit të Hungarisë dhe të Polonisë... Dhashtë Zoti i madh e i vërtetë që unë, o Vladislav, të mund të t’i sjellë vetë gjithë ato forca që mendoj... për këtë luftë... atëherë Evropa nuk do të dergjej më...*”. Skënderbeu i premton se me 30 mijë ushtarë do të jem në mundësi për t’iu bashkuar forcave aleate krishtere në luftë kundër turqve²⁹. Kur është fjala për letërkëmbimin ndërmjet Vladislavit dhe Skënderbeut, deri më sot nuk është gjetur dokumenti, me çka edhe studiuesi i njohur hungarez, Pall, e mohon këtë letërkëmbim, apo e sheh si trillim të Barletit. Por, nisur nga fakti se Skënderbeu veçse edhe ishte në kontakt me Vladislavin për kryqëzatë antiosmane, dhe duke pas parasysh se Skënderbeu në këtë kohë veçse ishte personalitet shumë i njohur në luftë kundër turqve, padyshim se mbreti Hungarez, Vladislavi, edhe do të këtë bërë letërkëmbim me Skënderbeun, i cili shihej si forca e mundshme për fitore të koalicionit të mbretit të Polonisë, Vladislavit.

²⁸ Po aty, 113-114.

²⁹ Po aty, 119-120.

Për mosgatishmërinë e Gjergj Brankoviqit dhe për mos hyrje në koalicion të krishterë kundër turqve, M. Barleti shkruan: *“Ky Gjergj Vukoviqi (Gjergj Brankoviqi, ishte i pabesë që solli aq shumë pengesa e turbullira të shumta hungarezëve dhe krishterimit”*³⁰.

Vladislavi, duke marrë zemër nga letra e Skënderbeut..., kaloi Vllahinë dhe Danubin dhe mbërriti me forcat e krishtera në Varna. Barleti e ngatërron Varnën me Kosovën ku edhe do të zhvillohej Beteja e vitit 1448, kur thotë se: *“Ky është vend fushor, që ndodhet në kufijtë e Misisë, nga ana e andejme, i njohur tanimë prej kohësh për kërdrinë e sa e sa ushtrive, dhe një truall i urryer edhe për luftëtarët më trima”*.³¹ Pra, këtu kemi të bëjmë me territorin e Kosovës që gjendej në kufijtë e Misisë që i referohet kufirit perëndimor të Ilirisë që do të thotë së në atë kohë territori i Kosovës bënte pjesë në territorin e shtrirjes gjeografike ilire. Po ashtu, Barleti Varnën e ngatërron me Kosovën, gjegjësisht Fushën e Kosovës me Varnën, ku është zhvilluar ajo beteja e vitit 1389, që Barleti e quan si vend të njohur për zhvillim të luftërave kundër turqve.

Marin Barleti njoftoi dhe për veprimin e Skënderbeut, pasi që u gjend në afërsi të vendit ku u zhvillu beteja. *“Lajmi për kërdrinë e të krishterëve mori dheun e bëri bujë kodo. Skënderbeu, i cili ndodhej ende në kufijtë e Misisë, e mori vesh me pikëllim shpartallimin dhe shkatërrimin e ushtrisë së hungarezëve dhe, pasi u mundua për një kohë të gjatë, vendosi të kthente prapa ushtrinë dhe të nisej. Me gjithë këtë, që të mos mbetej fare pa u ndëshkuar me dhimbjen që shkaktoi dhe për pabesinë e Gjergj Brankoviqit, për të marrë hakun Skënderbeu u lëshua menjëherë me ushtrinë e tij kundër viseve armike të Dhespotit, dhe i shkaktoi dëme ushtrisë së Dhespotit”*.³² Marin Barleti na njofton për veprimet e Skënderbeut me ushtarët hungarezë dhe polakë të cilët ishin të thyer pas disfatës së pësuar. Gjatë kohës që kthehej në Epir, i dalin përpara hungarezët dhe polonezët që kishin mbetur gjallë nga ajo kërdrë, të cilët ai (Skënderbeu) i priste me bujari dhe me plot kujdes. Pasi i ndihmoi

³⁰ Po aty, 121.

³¹ Po aty, 122.

³² Po aty, 122, 124

me të holla e me ushqime për shumë ditë me radhë, siç ndodhi në një fatkeqësi të tillë, i ngarkoi pastaj me anije dhe i dërgoi në Raguzë, nga ku u kthyen në Hungari. Këto ngjarje Barleti i përshkruan me rastin e Betejës në Varnë 1444, që do të thotë së ka ngatërruar kohën pasi këto ngjarje dhe ky veprim i Skënderbeut ka ngjarë në luftën e Kosovës, më 1448.³³ Edhe një pjesë tjetër e ushtarëve të Huniadit, të cilët u gjenden në malet e Çiçavicës, në afërsi të Vushtrrisë, iu ofrua ndihmë nga dukë Bogdani, një stërgjysh i Pjetër Bogdanit, të cilët pa vështirësi shmangën rrezikun nga ushtria osman që i ndiqte.³⁴

Krahas M. Barletit, kemi një burim tjetër historiko-letrar, Dhimitër Frangun. Studiuesi i njohur Fan Noli, na bënë të ditur se ekzistonte një libër me titull: *“Trimëritë e shkëlqyera e të lavdëruara dhe fushatat vitorioze që bëri kundër turqve, zoti Gjergj Kastrioti, i quajtur Skënderbej, princ i Shqipërisë”*, e përkthyer italisht prej një dorëshkrimi latinisht nga prifti shqiptar, atë Dhimitër Frangut, arkëtarit të Skënderbeut dhe e botuar në Veneti, më 1545, prej një anonimi dhe pastaj e ndrequr dhe e botuar përsëri italisht prej kontit, Xhiovan Maria Monardo, në Veneti, më 1591, 1610, 1646 dhe 1679.³⁵ Vepra e Frangut, është në një masë të madhe e varur nga vepra e Barletit. Edhe ky, në përshkrimin e Betejës së vitit 1448, e ngatërron me betejën në Varnës, më 1444. *“Në të njëjtën kohë, Ladislavi, mbreti i Hungarisë, përgatitej me një ushtri të madhe që të shkonte në Varna, për të luftua kundër Sulltan Muratit, mbretit të turqve. Kur mbreti hungarez e mori vesh fitoren e madhe të Skënderbeut, i shkruan me fjalë të ngrohta dhe të njerëzishme tue lutë me shkua në ndihmë të tij, me një numër sa më të madh njerëzish e forcash që mund të mblidhte”*.³⁶ Pasi e lexoi letrën, Skënderbeu i mblodhi oficerët dhe komandantët e ushtrisë së tij, dhe kërkoi nga ata që të japin mendimin e tyre në lidhje me kërkesën e mbretit Ladislav. Ata iu përgjigjen *“se e shikonin shumë me vend të ndihmohej në atë*

³³ Po aty, 124.

³⁴ Luzim Lajqi, *Studime historike 1*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2006, 48.

³⁵ Petrika Thëngjilli, *Skënderbeu arritje, mangësi, pikëpamje të ndryshme*, Prishtinë, 2012, 466.

³⁶ Dhimitër Frangu, *Veprat e lavdishme të Skënderbeut*, Tiranë, 2005, 60.

luftë ai mbret i nderuar". Skënderbeu, pasi e mori këtë përgjigje, i shkruan mbretit Ladislav, se *"do të kishte gjithë ndihmën dhe përkrahjen e mundshme të tij"*.³⁷ Skënderbeu menjëherë filloi përgatitjen e ushtrisë për t'i shkuar në ndihmë hungarezëve. Skënderbeu thirri Pal Dukagjinin dhe princat e tjerë shqiptarë të Lidhjes së Lezhës, e mblodhi 30 mijë ushtarë. Pas përgatitjeve të duhura, filloi marshimin. Por, sipas Frangut, Skënderbeu u pengua nga despoti i Serbisë, Gjergj Vukotiqi (Gjergj Brankoviqi, B. Muhadri), i cili mbylli të gjitha shtigjet, nga do të kalonte Skënderbeu me ushtrinë e tij për ta ndihmuar mbretin hungarez.³⁸

Burimet bizantine zënë vend të rëndësishëm në trajtimin e Betejës së Dytë të Kosovës. Në radhë të parë këtu duhet përmendur historianin bizantin, Laonik Halkokondilin (1423-1487). Ky autor në veprën e tij *Tregime historike*, përshkuan me mjaft hollësi ngjarjen e Betejës së Dytë të Kosovës. *"... Në kohën kur Murati II do të sulmonte me të gjitha forcat (Sfetigradin - qytet në Shqipëri), për të dytën herë arriti prej Gjergjit, prijësit të tribalëve (serbëve), lajmi se Jani (Janosh Huniadi), mbasi kishte grumbulluar peonët, kaloi Istrin (Danubin) dhe po marshonte kundër tij (sulltanit). Ky, kur mori vesh këto, u përgatit me shpejtësi të madhe dhe shkoi atje, ku, sipas informatave që kishte, do të kalonte Jani..."*.³⁹ Po ky autor, na jep edhe kundërshtimin e Gjergj Brankoviqit që t'i bashkëngjitej koalicionit kundërosman që po përgatitje nga popujt e Evropës. *"...Ata (Janosh Huniadi me ushtri), pra mbasi u përgatitën, kaluan Istrin (Danubin) dhe ftonin prijësin e tribalëve (Gjergj Brankoviqin) që të merrte pjesë së bashku me ta në këtë luftë. Ai u përgjigj se nuk e shihte të mjaftueshme përgatitjen kundër ushtrisë së Sulltan Muratit ... dhe tha se (Gjergj Brankoviqi) kishte frikë më tepër nga ai (Murati), sesa nga peonët..."*. *"Mbasi mori këtë përgjigjeje, Jani u nis dhe marshoi përpara dhe duke hyrë në tokën e sulltanit arriti në Prishtinë dhe vendosi kampin e vet në Fushë-Kosovë, ku Murati*

³⁷ Po aty, 61.

³⁸ Po aty, 61.

³⁹ *Burime tregimtare bizantine për historinë e Shqipërisë, shek. X-XV*, Tiranë, 1976, 331.

luftoi dikur me Llazarin...”.⁴⁰ Kronisti bizantin, Halkokondili, informon edhe bashkëpunimin e mundshëm që do të realizojë mes Janosh Huniadit dhe Skënderbeut dhe të Aranit Komenit. “... Jani dërgoi delegatë te Skënderbeu dhe te Arianiti dhe mendonte që pasi ata të afroheshin në vendet e afërta të Evropës, të bashkoheshin...”.⁴¹

Kjo ngjarje me karakter ndërkombëtar zë vend të dukshëm edhe në veprën e kronistit bizantin Dukas (1400-1470), “*Historia turko-bizantine*”. Dukasi shkruan për ardhjen e ushtrisë së Huniadit në Kosovë. “... Kur Jani mori vesh këtë, kaloi në bregun tjetër të Istit, nga një rrugë tjetër dhe, mbasi kaloi të gjitha ngushticat erdhi në drejtim të Nishit ose drejt në Kosovë...”.⁴² Dukasi si dhe shumë kronistë të tjerë shkruan për atë se si beteja është zhvilluar edhe natën në mes të dy ushtrive në luftën e tyre në Fushë-Kosovë, ...dhe mbasi luftuan natën, në mëngjes, kur ishte ende errësirë... ai (Jani) iku fshehurazi, sepse pa ushtrinë turke që ishte superiore... atëherë Murati duke parë çadrat e hungarezëve të shpërndara ...u vërsul mbi ta...”.⁴³

Lufta e dytë e Kosovës zë vend të rëndësishëm edhe te kronistët serbë, si bie fjala të Konstantin Mihajloviqi nga Ostrovica, i lindur më 1430, i cili në *Kujtimet e jeniçerëve*, që i shkroi në Poloni, na ofron të dhëna në hollësi, jo vetëm për pushtimin osman të Novobërdës (1455), me ç’rast u mor jeniçer nga osmanët, por edhe për ditën e fillimit dhe të mbarimit të luftës së dytë të Kosovës, 1448. Po ashtu, ofron hollësi për mos angazhimin e Gjergj Brankoviqit në ekspeditën kryqtar kundër Sulltan Muratit II.⁴⁴ Gjurmë të parë për Betejën e Dytë të Kosovës nga kronikat dhe historitë e moçme të burimit raguzan, ndeshim te kroniku anonim i Raguzës i shekullit XV, i cili, duke bërë fjalë për ekspeditën në Varna, më 144, tërthorazi flet edhe për Betejën e Dytë të Kosovës.

Burime të dorës së parë për këtë ngjarje, padyshim paraqet korrespondenca e Janosh Huniadit (30.12.1448) me dekanin Nikolla

⁴⁰ Po aty, 332.

⁴¹ Po aty, 332-333.

⁴² Po aty, 356.

⁴³ Po aty, 356-357.

⁴⁴ Lajqi, *Studime historike*, 39.

Loshocki, ku shkurtimisht përshkruhet disfata e ushtrisë së Huniadit në Kosovë, si dhe ikja e tij në Smederevë. Edhe kronika bashkëkohëse e J. Turocit dhe historia e A. Bonfini, sjellin të dhëna me interes për luftën e dytë të Kosovës, më 1448. Historiani raguzan, Mauro Orbini, në veprën e tij *“Ill Regno de gli Slavi” (Mbi mbretërinë e sllavëve)*, të cilën e botoi në vitin 1614, jep të dhëna interesante edhe për Kosovën, dhe Arbërinë mesjetare në kontekst të historisë së popujve tjerë. Orbini përshkruan në masë të madhe të dhënat e Marin Barletit. Ky autor jep hollësi për ekspeditën e Janosh Huniadit në Kosovë, më 1448. E përshkruan gjerësisht qëllimin e Huniadit që kryqëzatës kundër osmanëve t’i bashkohej edhe despoti i Rashës Gjergj Brankoviçi, pasi edhe kishte arrit të krijonte një front të gjerë duke përfshirë edhe shqiptarët në luftë kundër osmanëve. *“...Dërgoi lajmëtarët e vet te Gjergj Brankoviçi, për ta bindur që ta shoqëronte në këtë fushatë të nderhme dhe të shenjtë”*.⁴⁵

Përgjigjja nga ana e Gjergj Brankoviçit, sipas Orbinit, ishte shumë negative dhe nuk pranonte të ishte pjesë e koalicionit. Ky qëndrim kishte hidhëruar tej mase Huniadin, sa që sipas shkrimeve të Orbinit, “Huniadi ishte zotuar se në rast se do të fitonte, personalisht me duar të veta do të mbyste Gjergjin e pabesë dhe mosmirënjohës, ndërkaq mbretërinë e tij do t’ia dorëzojë një tjetrit më të denjë se ai”.⁴⁶ Në njoftimet e mëtejme te Orbinit, flitet për informimin e tij bërë Sulltan Muratit II, për ekspeditën e Janosh Huniadit.⁴⁷ Me informata të shumta vjen edhe kronisti raguzan me origjinë arbërore nga Lezha Giacomo Pietro di Lucari me veprën e tij *“Capioso ristretto degli Annali di Ragusa” (Pasqyrë e gjerë e Analeve të Raguzës)*, të botuar në Venedik 1605.⁴⁸ Ky autor, ndonëse ngjarjen për luftën e dytë të Kosovës e vë në vitin 1447, pra një vit para se të bëhej kjo luftë, jep përshkrim të gjerë rrjedhave të kësaj lufte. Ai flet

⁴⁵ Jahja Drançolli, *Arbërit ndërmjet Perëndimit dhe Lindjes gjatë mesjetës*, Zagreb, 2008, Misioni katolik shqiptar në Kroaci, 99.

⁴⁶ Po aty, 100.

⁴⁷ “Menjëherë pas nisjes së Huniadit, Gjurgji i bëri me dije Muratit përmes shumë legatëve për inkursionin hungarez dhe numrin e ushtrisë së tyre...”, Drançolli, *Arbërit ndërmjet*, 100.

⁴⁸ Po aty, 104.

për një luftë të rreptë, të cilën e fituan turqit. Po ashtu, edhe G. Luccari, si shumë kronistë të kohës, për disfatën e koalicionit kudërosman në Kosovë, më 1448, e fajëson despotin serb Gjergjin.⁴⁹

Historian i njohur raguzan ishte edhe Junii Restii (1669-1735) me veprën *Chronica Ragusina (Kronika e Raguzës)*. Ky autor duke bërë fjalë për ngjarjet e vitit 1447, thotë se Skënderbeu bashkë me Janosh Huniadin qenë shtylla pengesë për mbrojtjen e Ballkanit dhe me gjerë nga turqit. Ky autor thekson se kjo ngjarje u zhvillua në vitin 1448.

Për këtë ngjarje të rëndësishme, studiuesi N. Malcolm, shkruan: “Kjo, Beteja e Dytë e Kosovës, është një nga ato ngjarje që mund të kishin ndryshuar historinë e Ballkanit. Në qoftë se është e vërtetë se beteja zgjati tri ditë, atëherë ky është një tregues se forcat e të dyja palëve gati kishin qenë të barabarta.”⁵⁰ Ardhja e Skënderbeut, i cili kishte përvojë të luftës antiosmane dhe kishte korrur suksese të konsiderueshme, me kohë do të kishte qenë vendimtar. Po të kishte pësuar ushtria turke në këtë betejë, “*tërë historia e Ballkanit do të mund të ndryshonte*”.”⁵¹

Rrethanat diktuan që trupat ushtarake të këtyre trimave të asaj kohe të mos ndodhen të bashkuar në fushën e betejës kundër trupave turke. Por, megjithatë angazhimi dhe heroizmat e njëmendta të mëdha të Skënderbeut dhe Huniadit, kundër të njëjtit armik - Perandorisë Osmane ia lehtësonin njëri-tjetrit detyrat historike që kishin marrë - çlirimin, pavarësinë dhe lirinë e vendit.

⁴⁹ Drançolli, *Arbërit ndërmjet*, f. 105.

⁵⁰ Malcolm, *Kosova - një histori*, 93.

⁵¹ *Po aty*, 93.